

Рим империясида Юлий-Клавдийлар сулоласининг императорлари даври ва принципат

I аср бошларида Рим империясидаги сиёсий инкироз бархам топди. Сенат Тиберийни Августнинг вориси сифатида тан олди. Тиберий ўз мавқеини мустахкамлаб олиш учун преториан когорталарининг барини Римга тўплаб, уларга Рим атрофидан қароргоҳ қурдириб беради. Бундан ташқари у трибун ва центурия комиссияларини чақирмай қўйди, магистратларни эса сенат орқали сайланадиган тартиб жорий қилди. Тиберий молиявий тежамкорлик нуқтаи назаридан турли томошаларни чеклаб қўяди.

Солиқлар хаддан ташқари қўпайиб кетганлиги туфайли вилоятларда кўзғолонлар кўтарилди бошлади.

Римликлар Африкада бош кўтарган аҳолига қарши қураш (милоддан аввалги 17 -24 йиллар) олиб бордилар. Бундан ташқари, Фракия, Галлия ва Италия жанубида ҳам қулларнинг кўзғолонлари бўлиб ўтди. Бу хабарлар Римда саросима келтириб чиқарди. Рим аристократияси вакиллари аҳоли норозиликдан фойдаланишга уриндилар. Улар Германияни Тиберийга қарши гиж-гижлайдилар. Германия Сурияда вафот этгач, унинг невараси Агриппина аристократларга бош бўлади. У эрини захарлашда гумон қилиниб, сенат қонунига мувофиқ жазога тортилади. Тиберий бошқарувининг сўнгги йилларида Римдан Капрея оролига кетган, Римга ўзининг ноиб сифатида қолдирган преторий гвардиясининг префекта Сеян фитна кўзгаб, ҳокимиятни қўлга олишга ҳаракат қилади. Бундан оғох бўлган Тиберий Сеянни қатл эттиради. Тиберий милодий 37 қили Капрея оролида вафот этади.

Республикани тиклашга уриниш

Тиберий вафотидан сўнг сенат ва преторий префект Германиянинг кичик ўғли Гай Цезарь Тиберийни ворис деб эълон қилади. Унинг исми Калигула бўлган. Рим аҳолиси ичида ўзига обрў қозониш учун дабдабали томошалар уқжттирган, жангчи ва камбағал табақаларига Рим фуқаролигига берган. У Тиберий йиккан маблағни қиска вақт ичида сарфлаб бўлган. Калигула принципатининг биринчи йили оғир касал бўлиб, бу унинг рухиятига таъсир кўрсатган. Калигула гоҳ Британияга юриш қилган, гоҳ кераксиз иншоотлар қурдирган, гоҳ бўшаб қолган хазинасини тўлдириш учун зўравонлик билан пул

тўплаган. Бўшаб колган хазинасини тўлдириш учун Калигула кўпгина сенаторларнинг мол -мулкани мусодара килдириб, ўзларини катл эттирган. У кулларга ўз сохиблари устидан шикоят килишига йўл кўйган. Кулдорлик негизига путур етказган бу буйрук Калигулани халок килди. Сенат аристократияси ва преторианлар гвардияси бошликлари орасида фитна кўзгалган. Фитначилар императорни ўлдириб, бошқаришнинг республика шаклини тиклаш фикрига келадилар. Милодий 11 йили январиди Калигула циркдан саройга кайтиб келаётиб, Палатин тепалигида ўлдирилади. Сенат республика эълон килишга уринса ҳам, преториан харбийлари бунга катъиян карши чикдилар. Улар Германийнинг укаси Клавдийни император деб эълон килдилар. Натижада сенаторлар республика тузумини тиклаш фикридан воз кечишга мажбур бўлдилар.

Клавдий принципати (милодий 41-54 йиллар)

Клавдий Римдаги сиёсий вазиятни барқарорлаштиришга уринган. Ўзини тахтдан агдариш учун бўлган уринишга жазо чоралари билан жавоб кайгарган. Император ижозатисиз сенаторларнинг Римдан ташқарига чиқишлари ман килиниб, баъзилари катл этилган, баъзилари сургун килинган. Харбийлар ҳам, Рим йўксуллар оммаси ҳам аристократлар республикаси тарафдорларини кўллаб кувватламадилар. Харбийлар ва Римнинг камбагал табакалари садака ва совгалар олишдан манфаатдор бўлган. Клавдий ва унинг энг якин кишилари мавжуд сиёсий вазиятни хисобга олиб, сенатдаги онпозицияга карши курашда кўшин ва вилоятдаги кулдор зодагонларга таяниб иш кўришга харакат килдилар. Клавдий зодагонларни ўзига огдириш учун Рим фукаролик хукукларини вилоятда тугилиб ўсган ва шунингдек шахар эркин ахолисига ҳам берган. Клавдий хукмронлиги вақтида империяни бошқариш учун идорахар ташкил этилган ва уларга озод килинган куллар бошлик килиб тайинланган. Вилоят прокураторларига суд карорларини чикаришда мустакиллик берилган. Клавдий Рим ахолисини озик-овкат билан таъминлашни яхшилаш максидида Остиядаги Рим гаванини кайта таъмирлаб кенгайтирган ва сув кувурлари ўтказган. Клавдий принципати даврида Мавритания билан Британия забт килиниб, Рим империяси таркибига кўшиб олинган ва давлат худуди хозирги Дунай чегараларига бориб етган. Клавдий хукмронлигининг охирига келиб Босфор подшолиги тамомила Рим империясига карам бўлди.

Маъмурий махкама тузилиши, вилоят зодагонларига муносабат, императорга душман бўлган сенаторларнинг кўплаб катл этилиши зодагонлар газабини кўзгаган, аммо императордан норози бўлган Рим аристократияси республика тизимига карши бўлган преторианлар ва легионерларнинг кайфиятини хисобга олиб, Клавдийнинг якинларини хокимиятдан четлатишга ва уни бошка принцепс билан алмаштиришга уринган холос. Клавдийнинг хотини Мессалина эрига хиёнатда ва унга карши фитна уюштиришда айбланиб, катл этилади. Клавдий жияни ва айни вақтда сенатор Домицийнинг бева хотини Агриппинага уйланади. Агриппина Клавдийни захарлаб ўлдиради. Шундан сўнг тахтни маликанинг ўгли Нерон эгаллайди.

Нерон принципати (54-68 йиллар)

Нерон Рим давлати хукмдори деб эълон килинган, Рим италий зодагонлари имтиёзли ахволини тиклаш ва вилоятлар ахолиси хисобига бойлик орттиришга каратилган сиёсий

режаларини ёш император кўллаб-кувватлашига ишонгандилар. Нерон император бўлиши билан атрофдагиларнинг маслахати билан, сенатга хурмат юзасидан барча давлат масалаларини хал қилишни унга топширилишини, ўзи эса легионлар жойлашган вилоятлар билан машгул бўлишини расмий равишда эълон қилади. Сўнгги вақтда у вилоят ноиблари ва аҳолидан солиқ йигувчиларни ўзи тайинлайдиган бўлди. Ёш императорнинг устози Сенека Британияда солиқлар йиғиш билан катта бойлик орттирган. Аввалига Нерон давлат ишларига аралашмай, вақтичоглик билан вақт ўтказган. У театрда артистлик қилган, ашула айтган, шеърлар ёзган. Аммо атрофидагилар тез орада хокимият учун курашга жалб қилишган. Бу кураш жараёнида у Клавдийнинг ўгли Британикни, ўзининг хотини ва хатто онаси Агриппинани ҳам катл эттиради. Нерон даврида Арманистон - Парфия учун олиб борилган урушлар чўзилиб кетган эди. Сенат билан муносабатларнинг бузилиши, Арманистондаги харбий маглубият, Британиядаги кўзғолон, ёнгин, катллар ва мусодара қилишлар вилоят ва Рим аристократлари газабини келтирди. Милодий 65 йили Неронга қарши фитна кўзгалди. Унда сенаторлар, преторий зобитлари, икки преторий префектдан бири қатнашди. Фитначилар Неронни ўлдириб, Кальпури Пизонни император деб эълон қилиш ниятида эдилар. Фитнада Сенека ҳам иштирок этади. Аммо император бундан хабар топиб, фитначиларни қаттиқ жазолайди.

Милодий 66-68 йилларда Рим империясидаги сиёсий аҳвол янада кескинлашди

Британия империя таркибидан чиқди. Яхудиядаги кўзғолонлар кўлами кенгайди. Пойтахтда янги фитналарга тайёргарлик бошланди. Юлий Винденск бошчилигида императорга қарши исён кўтарилди. Нерон аввалига унга ахамият бермади. Герман легионлари Винденск қўшинларининг тор-мор қилганини эшитган Нерон тантана қилади, Аммо жангчилар унга қарши эканлигини билгач, Мисрга қочиш тараддудини кўради. Преторианлар император ниятидан хабардор бўлиб, кўзғолончилар тарафига ўтадилар. 68 йил ёзида Нерон саройдан қочиб, ўз жонига қасд қилади. Нероннинг ўлими билан Рим империясида патрицийлар сулоласига мансуб ва Август бошлаб берган Юлий - Клавдийлар сулоласи тугалланади. Унинг ўлимидан кейин мамлакатда зиддиятлар янада қучайди. Сенат ва барча легионлар Веспасианни император деб тан олдилар. Чунки у Сурия ва Яхудиядаги кўзғолонларни бостириб, Якин Шарқда барқарорлик ўрнатди.

Веспасиан принципати(70-79 йиллар)

Веспасиан кўзғолонларни бостириб, осойишталик ўрнатганидан сўнг, империяни ларзага келтирган сиёсий инкироз барҳам топди. У Рим сенати билан дўстона муносабатлар ўрнатди. Сенат давлатнинг олий хокими сифатида Веспасианга берилган ҳуқуқлар тўғрисида махсус қарор чиқарди. Бу қарорга кўра Веспасианга аввалги ҳукмдорлар эга бўлган барча ҳуқуқлар берилган.

Веспасианнинг барча кўрсатмалари Римдаги харбий ва фуқаролар учун мажбурий бўлган.

Веспасиан жуда режали совга ва мукофотлар тарқатишга ниҳоятда тежамкор ёндошганига қарамай, жанубий Галлияда фахрийларнинг катта колонияларни яратиб, уларни ер билан таъминлаган. Ўн минглаб кишига мўлжалланган Колизей амфитеатри

курилиши унинг замонида бошланган. Веспасиан империянинг молиявий ахволини тиклашга, кўшинда катъий интизом ўрнатишга, Шаркцаги хавфли кўшни - Парфия билан муносабатларни яхшилашга уринган. Аммо империянинг барча ахолиси ҳам унинг сиёсий фаолиятидан рози бўлмаган. Веспасиан вилояҳлардаги кулдорларга хомийлик қилиш жараёнида империянинг гарбий қисми - Испания, Галлия, Африкага кўпроқ эҳтибор бериб, Урха Ер сохилларидаги шаркий вилояҳларга ехарли ахамиях бермаган. Эрамизнинг 79 йили Веспасиан вафот этади. Унинг ўрнига тахтни ўгли Тит эгаллайди. Тит (79 - 81 йиллар) ўзининг қиска вақт хукмдорлиги даврида отасининг сиёсатини давом эттирди. Эрамизнинг 80 йилида биринчи марта африкалик Полохулий консул этиб сайланди. Унинг идораси даврида, милодий 80 йили Колизей курилиши тугалланди. 79 йили августда Везувий вулкони отилиб, Римнинг кўп кишлокларини вайрон қилди.

Домициан принципати (81 - 96 йиллари)

Тит вафотидан сўнг хокимият Веспасианнинг иккинчи ўгли Домициан кўлига ўтди. Домициан отасига зид иш тутиб, сенат фикри билан хисоблашмаган. У ўзига худо каби мурожаат қилишларини талаб қилган. Домициан Италиянинг иктисодий ахволини мустаҳкамлаш максадида тоқзорларни кенгайтиришни тақиклаб, дехконлардан дон экишни тиклашни талаб қилган, вилоятларда ҳам тоқзорлар майдони қамайтирилган. Домициан империяни идора қилган даврида Рим кўшинлари Германиянинг жанубий-гарбий қисмини, Рейн билан Дунай дарёларининг юқори оқимидаги ерларини эгаллаган.

Пекин шарқда, Дунай этагида, Болкон ярим оролидаги Рим вилоятлари хавф остида қолди. Римликлар Британияда ҳам оғир кураш олиб борганлар. Саркарда Публий Валерий Агрибола - хозирги Англия тупроғида Рим хукмронлиғини тиклагач, шимолда мустаҳкам қалъалар барпо этган. Милодий 89 йили Куйи Германия легиони ўз легионери Антоний Сатурнини император деб эълон қилади. Домициан бу кўзғолонни бостиришга эришди. Аммо у кўпгина сенаторлар Сатуринга хайрихох эканлиғидан хабардор бўлса ҳам, уларга қарши кўрилган жазо-чоралари императорнинг ахволини мустаҳкамлай олмаган. Жазолар душман қазабини янада оширди, холос. Милодий 96 йили яна фитна кўзгалиб, император Домициан ўз саройида ўлдирилди.

"Умумий тарих. Қадимги давр" китобидан